

DŮSLEDNOST, ODVAHA A ŠTĚSTÍ

Ke 30. výročí Systému monitorování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky ve vztahu k životnímu prostředí

Vysoká úroveň monitoringu vztahů mezi zdravím a životními podmínkami obyvatelstva ČR a jeho zařazení do práce hygienické služby a Státního zdravotního ústavu potvrdily za 30 let existence své místo v preventivní péči o zdraví a nepotřebují žádná květnatá zdůvodňování. Historii vzniku, úspěchy, překážky a osobní zaujetí lidí připravujících tuto novou komponentu práce však zaslouží připomenout. Významnou roli měly i v titulku zdůrazněné okolnosti, které v práci hygieniků nebývají výjimkou.

Celonárodní systém sledování ukazatelů zdravotních rizik a jejich vlivu na zdraví populace jako podklad pro zdravotní politiku státu vznikl na ministerstvu zdravotnictví po listopadové revoluci 1989. Nepřímým podnětem byla série masových protestů proti extrémnímu znečištění ovzduší v polovině listopadu v Teplicích. Na demonstraci 20. listopadu na teplickém stadionu už přišlo přes 6 000 účastníků. Byli krajně rozzlobeni na právě odstraněnou komunistickou vládu a sdělovací prostředky začaly ochotně publikovat její kritiku. K irituujícím tématům patřily zdravotní důsledky znečištěného ovzduší, dlouhá léta před veřejností utajované. Vznikla i další protestní hnutí: horníci požadovali zkrácení expozice škodlivinám, v Praze občanská iniciativa Pražské matky tvrdě žádala omezení automobilové dopravy, začal boj proti žižkovské věži pražského televizního vysílače jako zdroje elektromagnetického záření a agresivní kampaň proti nadměrné spotřebě masa.

Vláda ČR tak byla přímo či nepřímo vystavena otázkám poškozování zdraví ze zhoršeného prostředí, a aby obstála před voliči, potřebovala se opírat o relevantní odborná data. Chápala důležitost poznatků o zdravotních dopadech znečištěného prostředí, potřebovala je, ale mnohdy nebyly k dispozici. Nebylo proto snadné rozhodovat o závažnosti požadavků veřejnosti a o prioritách řešení. Úřad vlády se proto obrátil s žádostí o pomoc na hlavního hygienika ČR. Byl to výraz důvěry v hygienickou službu i šance na posílení její autority. Požadavek jsme přijali, připravili teze programu na sledování důsledků znečištěného prostředí na zdraví a na úřadu vlády je projednali.

Byla to náročná práce, protože pro systémové řešení trvalého, celostátního sledování zdravotního stavu ve vztahu k ukazatelům prostředí nebyl v té době ve světě vyzkoušený model. Dokument pro vládu se musel zpracovat od koncepčního pojetí po představu o praktickém provádění a financování. Hlavní hygienik se obrátil pro radu na „hlavní hygieničku“ (surgeon general) USA Antonii Novello, která ochotně zaslala program Healthy People 2000, vynikající materiál, ale jinak zaměřený. Úvahy o monitorování zdraví v souvislosti s prostředím se začaly objevovat v některých státech až později. Ve sborníku z USA v roce 2004 s výstižným názvem Bridging the Chasm of Public Health and the Environment (Přemostění propasti mezi veřejným zdravím a prostředím) se teprve diskutovala kritéria pro ustavení národního monitorovacího systému „environmentálního zdraví“.

Práce na návrhu systému monitorování začaly na úseku hlavního hygienika za účasti zkušených kolegů ze střeďočeské KHS a pokračovaly jednáním na SZÚ, který měl mít roli odborného a organizačního ústředí systému. Optimistický předpoklad hlavního hygienika, že ústav úkol přivítá, protože přinese nové možnosti, bude stimulovat odborný pokrok, zlepší spolupráci s hygienickými stanicemi a umožní investice do zastaralého technického vybavení, však vedení ústavu nesdílelo. Obávali se velkého objemu práce, zodpovědnosti i nejistoty a domnívali se, že úkol převyšuje kapacity ústavu. Hlavní hygienik však námitky jako důvod k odmítnutí monitoringu neakceptoval. MUDr. Foltinová, ředitelka odboru HEM MZ ČR, se při jednání proslavila replikou: „Vážení, hlavní hygienik nepřišel poslouchat, proč to nepůjde realizovat, ale co udělat, aby to šlo.“ Výsledkem jednání na SZÚ přesto nebyl použitelný dokument pro vládní usnesení. Do potřebné formy byl potom vypracován ve spolupráci úseku hlavního hygienika opět s kolegy ze střeďočeské KHS v červenci 1991.

Vláda navržený Systém monitorování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky ve vztahu k životnímu prostředí schválila usnesením č. 369 z 2. října 1991 a uložila ministru zdravotnictví zahájit provoz 1. ledna 1993, několika ministrům spolupracovat a ministru financí zajistit ve státním rozpočtu finanční krytí. Pro rok 1992 požadoval hlavní hygienik 200 milionů Kč a tehdejší ministr zdravotnictví MUDr. Lom, který nepatřil k sympatizantům hygienické služby, se přesto nechal přesvědčit. K navržené investici pak přednesl v poslanecké sněmovně emotivní zdůvodnění a poslanci nepodali žádnou námitku. Objem financí byl velkou pomocí pro realizaci usnesení a pro modernizaci pracovišť SZÚ a hygienických stanic. Ředitelé KHS dostali základní informaci o systému v květnu 1992 na semináři na zámku ve Lnářích. Vysoké pracovní tempo bylo pro tehdejší dobu charakteristické.

Zvláštní pozornost při budování systému monitorování byla věnována odborné a řídicí nezávislosti systému. Ředitele Ústředí monitoringu zdravotního stavu obyvatelstva na SZÚ proto jmenoval hlavní hy-

gienik. Bylo to poněkud trpké sousto pro vedení Státního zdravotního ústavu, ale hlavní hygienik tím dával práci monitoringu vysokou prioritu a autoritu. Obával se problémů, kdyby nový systém řídil dosavadní management ústavu. Pro konkrétní problémy činnosti byla zřízena Odborná rada monitoringu vedená předsedou – v počátcích MUDr. Foltinovou, ředitelkou odboru HEM MZ ČR. Členy byli pracovníci SZÚ, KHS, 3. lékařské fakulty UK, Ústavu zdravotnických informací a statistiky a zástupce ministerstva financí (Ing. Till). Jeho účast v radě měla vysoce pozitivní vliv na financování systému.

První ředitelkou Ústředí monitoringu zdravotního stavu obyvatelstva byla RNDr. Švandová, CSc. a za krátko po ní se stal ředitelem MUDr. Šamánek. Jejich práce se zaváděním náročného managementu byla hodně namáhavá. Dlouhá léta pak vykonávala funkci ředitelky MUDr. Růžena Kubínová. Její zásluhou se řídicí i odborná činnost ústředí stabilizovala, spolupráce s hygienickými stanicemi a dalšími institucemi se racionalizovala, zlepšovala a dostala charakter standardní pracovní náplně.

Důležitost systému monitorování zdravotního stavu ve vztahu k prostředí potvrzuje i zákon o ochraně veřejného zdraví, který stanovuje, že ministerstvo zdravotnictví a hlavní hygienik k ochraně veřejného zdraví sestavují zásady monitorování vztahů mezi zdravotním stavem obyvatelstva a faktory životního prostředí a řídí jejich realizaci. Dále pak, že Státní zdravotní ústav a zdravotní ústavy na národní úrovni zajišťují monitorování a výzkum vztahů životních podmínek včetně faktorů života a práce a zdravotního stavu obyvatelstva. Do spektra monitoringu v posledních letech přicházejí nová aktuální témata související se způsobem života lidí.

Iniciátoři a zakladatelé systému monitorování zdraví a prostředí z počátku 90. let by měli z výsledků získaných za tři dekády radost. Mnohokrát posloužily při jednání ve Sněmovně a v resortech. Veřejnost o nich může kdykoli získat informace, protože jsou k dispozici na internetu a dají se dokonce otevřít z mobilního telefonu.

Závěrem je na místě připomenout titulku úvodníku. Vybudování Systému monitorování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky ve vztahu k životnímu prostředí a 30 let úspěšného provozu byly založeny na důslednosti hygieniků při prosazování moderních způsobů práce, odvahy bojovat za nové myšlenky a nakonec i na štěstí při zdolávání překážek.

Doc. MUDr. Jaroslav Kríž, hlavní hygienik ČR 1990–1993